

ВЕЛИКИ РАТ – DER GROSSE KRIEG ГОРДАНЕ ИЛИЋ МАРКОВИЋ¹

(Велику рај – Der Grosse Krieg: Der erste Weltkrieg im Spiegel der serbischen Literatur und Presse. Promedia Druck-und Velagsges.m.b.H., Wien, 2014)²

Књига Гордане Илић Марковић, *Велику рај – Der Grosse Krieg: Der erste Weltkrieg im Spiegel der serbischen Literatur und Presse* објављена је у издању бечке Промедија-штампе, уз подршку институција културе у Бечу и министарства Републике Србије. (Како је та подршка нашег министарства прешла с ријечи на дјела, нећемо сада коментарисати!) Срећна је околност што је ауторка, живећи у Бечу као универзитетски наставник (методичар и лектор за српски језик, слависткиња и класични филолог), муњевито и адекватно реаговала на изазов обиљежавања 100 година од избијања Првог свјетског рата (Великог рата, како се тада говорило: морао је доћи нови свјетски рат да би Велики рат добио свој редни број). Врло је важно што је књига објављена на њемачком, најважнијем језику и за тумачење и за избијање рата, језику сила – главних противника српске војске! И не мање – што је изишла у вријеме кад су снаге ревидирања историје узеле маха, настојећи да стара збивања удјену у нове политичке односе, заборављајући (намјерно) да Европа 1914. није Европа 2014 (иако по контрастима виђења и сврставања подсјећа на те године).

Извори сјећања и заорава (Мнемозина и Лета) налазе се у грчкој митологији у истом мјесту (Лебадеја). Ако постоји култура сјећања (или памћења), постоји и некултура заорава: она културу сјећања потискује њеним сопственим средствима: прекрива стара сјећања устолочењима нових сјећања као нових идола! Владан Десница је, у једном разговору на Радио Београду, 1961, на питање које је најснажније искуство његовог живота, или шта му се намеће као проблем из живота, одговорио: „Одакле и зашто то да су оне провалије нељудског, они грдни квантуми нечовјештва, оне непрегледне хекатомбе које смо доживјели прије самих пар деценија, оставиле, у ствари, тако плитког и површног трага у нама свима. Одакле то да се нешто што смо с пуним увјерењем могли сматрати моментом за читава стољећа, показало као не баш моћан мemento и за самих пар деценија? И одакле уопће људско искуство, па и најкрвавије, тако кратко траје и тао мало важи.“

Идући за Десничиним ријечима, могли бисмо рећи да се често та крвава и најкрвавија људска искуства, настоје избрисати и подврћи новим политичким интересима. Европа савремена морала се суочити са Европом која је ушла у заједничку кланицу. Умјесто да се у избијању свјетског рата види природа политике силе и јачега („Тирјанство је цар зла свакојега“), и да се призна право на отпор, као на најсветију људску дужност – стати за врат тирјанству (Његош)! Напротив, већ у ратној прокламацији 1914. цар Фрањо Јосип је говорио о одбрамбеном рату против Србије! Каква перверзија стварног стања ствари!

И у савременој Европи (или у Америци), појавиле су се безумне идеје да је Србија узрочник рата, да је она једина која је низводно мутила воду великим си-

¹ Наведени текст говорен је у Центру за културу „Вук Караџић“, Лозница, 9. јуна 2014.

² У међувремену је публикација добила и српску верзију – *Дневник великог раја*, у издању Самиздата Б92.

лама на извору. Не треба заборавити да су у том вртлогу срушена неколика царства, и аустријско, и њемачко, и руско, да је поражена Турска и Бугарска. Ни то, да је Србија стекла огроман углед, не само међу савезницима.

Међутим, књига Гордане Илић Марковић, ријечима учесника и савременика, не предочава тријумф Србије, или пораз њених противника, већ патњу, страхоте рата. Врло је промишљено давала обе перспективе, перспективу нападача и перспективу бранилаца. Тако да ова књига није само књига о Првом свјетском рату у српској литератури и штампи, већ дијелом и у аустријској литератури и штампи и у званичним документима Хабсбуршке царевине. Утолико је то добро погођен одзив годишњици, потреби културе памћења да не заборави знамените догађаје из прошлости, да симболички (у виду писане ријечи) подигне, или обнови, или посјети споменике тога доба. У непрекидној борби између историје и савремености, овакве књиге помажу да се успостави, барем из пијетета према страдалима, привремена равнотежа.

Избором радова успоставља се снажна критичка дистанца и према апологијама којима су склони тзв. побједници: у дневничким биљешкама Димитрија Туцовића (12. новембра 1914), чита се само патња, смрт, депресија, плачка (као да се наши војници налазе у туђој земљи): избјеглице, мртва дјеца остављена по путевима, а друга у потрази за загубљеним мајкама. Те реченице призивају у сјећање записе српских монаха о Великој сеоби (кад се у једном од њих каже да су живи завидјели мртвима, а путеви посути лешевима), или описе бјеганије по пропасти Првог српског устанка, из пера свједока тог ужаса, Проте Матије и Симе Милутиновића Сарајлије. А за властодршце је Димитрије Туцовић, првак и оснивач Српске социјалдемократске партије, написао да им је крв народа најјефтинија муниција (у недостатку праве муниције током аустроугарског напада). Тај велики противник ратне политике у писму оцу каже: „*Нећу ни сада, као ципо нисам никада, ни јомишљави да себе склањам од судбине која йраии цео народ“.* (А ови несретници из тзв. демократске власти су укидали називе локалитета с његовим именом само зато што је био социјалиста!)

Ауторка дакле није бирала свједочанства славе, већ свједочанства страдања: и то је пут којим је ишла наша антиратна литература од проте Матије (Први српски устанак) и Пера Тодоровића (српско-турски ратови). Није случајно што је свој предговор избору текстова насловила првом реченицом („Избјегавах сетити се“), из прозе *Виђење 1915*. Момчила Настасијевића („*Ich mied es, mich zu erinnern*“). Толико су неиздрживи призори страдања да свака накнадна, каснија стилизација мора да их преобликује. Зато ми се чини да су дневничке биљешке најближе стварном стању ствари: оне још немају додира са оним што је „будућност“, лична и колективна, која „прошлост“ гради према својим интересима. Свешчицу с дневничким биљешкама Д. Туцовића пробиће метак и ући у његово срце, а ни мјесец дана касније – аустријско трупе ће у Колубарској бици по други пут бити избачене из Србије! Говоримо о слави српског оружја, а заборављамо цијену по којој се до ње дошло.

Књига је добро смишљена (и изведена) конфронтација, контрапунктирање, учесника с обе стране и из различитих аспеката рата: фронт, позадина, окупирани град, команданти њемачких снага, новинари, писци. Утолико садржи више него што наслов обећава, не само из српске штампе, већ и одломке из текстова учесника рата у освајачким армијама (аустријска, њемачка), и из штампе и докумената окупатора (Рода Рода, Макензен, Карл Краус, Ервин Егон Киш и др.), прокламације, декларације, карикатуре, плакати. Рат није само фронт и позадина, већ и окупација, штампа и српско књижевство у окупацији (нпр. затварају се све српске књижаре, под обавезом да послуже отварања подносе листу књига које продају). Забрањено је

практично све што је српско: биле су допуштене само њемачке, мађарске и хрватске књиге!

Издаваја се простачки (да ли да кажем: србждерски) окупаторски плакат о смрти Београда, сина Петра Малог и његових синова Ђорђа и Александра и ујака Николе (алузија на краља Петра и Николу Пашића, и окупирани Београд, који се „преждерао“ аустројских граната): степен понижавања био је превише низак за једну власт која се хтјела дичити законитошћу и правдом! Не и за ту исту власт и за њену војску, која је по упаду у Србију убијала, вјешала и стријељала цивиле гдје је год стигла! (Шабац, Лешница, Грусић, Прњавор...). Било је случајева да су страдалници морали најприје ископати велики гроб, над којим су потом стријељани и, неки још живи, затрпани.

Врлина ове књиге је што је спојила изворе различитог типа и што је везана за различите области: књижевност, штампу, плакате, вијести или коментаре, поезију и прозу, мемоарске списе и дневничке биљешке. Све то из различитих извора – дневника политичких првака на фронту (Д. Туцовић), љекара у болницама (Славка Михајловић), репортера-новинара у аустројским трупима (Ервин Егон Киш, Џон Рид, Карл Краус, Рода Рода), карикатура домаћих и окупаторских листова, фотографија, одломака из рукописног фонда НБ Србије. Г. Илић Марковић је обавила вишеструка истраживања и успјела да Велики рат освијетли са различитих становишта (како на српској тако и на освајачкој страни). Међу вијестима је, нпр., и сљедећа: много бечких универзитетских професора потписује петицију и предаје ректору са захтјевом да се српским студентима забрани похађање предавања. У тој истој средини, у Бечу, међутим, излази *Fakel* (Бакља), лист Карла Крауса, који помно, иронично и сатирично биљежи све лудости свог времена, а нарочито аустројске званичне ратне политике. Или подаци о чудесно отпорној српској штампи: рукописни листови (али и штампани, као *Крфски забавник*) излазе на свим мјестима, чак у рововима на стотинак метара од противника (лист *Рововац*).

Попис догађаја (*Zeittafel*) свему што је написано даје неку језу општости, лишена свих личних опсервација: мноштво живота одједном улази у нешто што се зове ултиматум, прекид дипломатских односа, мобилизација, објава рата, прве битке, форсирање Дрине, битка на Церу, злочини над цивилима, борбе на Дрини, Колубарска битка, заузимање Београда, ослобођење Србије послје Колубарске битке; епидемија тифуса, аустројско-њемачко-бугарски пакт, окупација Србије, повлачење војске преко Косова, Солунски фронт, капитулације Бугарске и Турске, ослобађање Србије, капитулација Аустроугарске и Њемачке, Октобарска револуција. Све те апстрактне, некако туђе, опште појмове, ова књига предочава прије свега у персонализованој слици појединца, патњи, страдања, неправди, умирања.

А друго: ствари се предочавају не само из више перспектива, већ у различитим врстама исказа: званични акти влада, огласи, банкарске услуге за савезничке и неутралне земље уз повољне камате, смртвонице, новинске вијести о два мужа једне жене (два заробљеника, један је оглашен за мртвог, па му се жена удала за другог, којег ће такође заробити; у истој су бараци обојица, овај други добија писмо и слике, а први их гледа), карикатуре. Без обзира на околности, човјек остаје животиња која се смије и која плаче, али често лишена ичега што се зове људскост и морал.

Књига *Велику паӯ – Der Grosse Krieg: Der erste Weltkrieg im Spiegel der serbischen Literatur und Presse* има упадљиву графичко-правописну појединост: на корицама и на насловној страници паралелно стоје српски ћирилички и њемачки наслов. У околностима кад у Београду данас излази више листова латиницом него ћирилицом, то је такође знак: али је још више знак Првог свјетског рата, кад су аустројске окупационе власти забраниле употребу ћирилице. Ваљда су рачунале да ће помоћу латинице ослободити Србе жеље за слободом, избацили њихово писмо,

промијенити им језички стандард (латиница је била повезана са хрватском варијантом) или само тиме показати ко влада и чија се политика проводи.

Књига Г. Илић Марковић је на посебан начин у блиском додиру са есејем Р. Константиновића „О једном ћутању“, уводом у књигу *Рајини другови*: то није ћутање које се у први мах мисли, забрана да се говори, заборав, слабост сјећања, већ немоћ да се изрази лично пред колективним муком или колективном забраном и колективним илузијама и вјеровањима. Избором који је ауторка направила оспорава се то ћутање на два плана: низ текстова и докумената крајње персонализованих (фикционални и документарни), у противности колективном заборава и официјелном памћењу државе, идеологије, странке, које игноришу све осим свог привременог интереса.

А заборав је био и остао велик: ради Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца потиснута је патња и несрећа Србије; ратни трговци су изишли богатији него што су били; слика народа се не види само у званичним прокламацијама и јубиларним светковинама већ у записима Исидоре Секулић и Боре Станковића из времена окупације: два су лица Србије, једно на фронту, друго у позадини. Нема у српској историји таквог споја побједа и пораза, пораза и побједа, какви су се десили у Првом свјетском рату. Ни таквих страдања у толикој маси народа: била је Велика сеоба, изјеглиштво по пропасти Првог српског устанка, усташки злочини на простору од Дрине, преко Саве и Уне до Купе, Горског Котара и Загребачке, али количина страдања се не може мјерити са српским страдањем од 1914. до 1918, које је било потпуно. Неко је написао (Д. Туцовић) да је најтеже пало на жене, старце и дјецу, на оне који се, празних руку, нису могли одбранити.

Велика је заслуга Г. Илић Марковић што је за читаоца језичког подручја које је најодговорније за рат, за читаоца њемачког језика, дала слику рата не само у књижевности, штампи, умјетности, подупирући је радовима Миле Бјелајца и Антона Холцера, у којима је поглед историчара на рат и на злочине аустроугарске војске. Потом садржи званичне документе, објаву рата, одјеке првих ратних операција у документарним изворима (Рода Рода, Егон Ервин Киш, Џон Рид), дневнике српских војника, с призорима који потврђују налазе Арчибалда Рајса о злочинима; окупација и живот у окупираном Београду; српска Голгота – тромјесечни марш преко албанских планина, егзил на Крфу и у европским пријатељским земљама; међу заробљеницима и интернираним (писма, пјесме), Солунски фронт (изводи из романа С. Кракова *Крила*, али и сјећање на стријељање Драгутина Димитријевића Аписа), до епилога, дневничких записа и прозних текстова Драгише Васића и Вељка Петровића.

Оваква истраживања нас подсјећају да би прави прилог пијетету према жртвама и подвизима генерација Великог рата био у прикупљању, систематизацији докумената: попису жртава окупаторског терора и попису документарних текстова (писама, фотографија, дневника, записа, мемоара). Никада није касно да се опредјељујемо према вриједностима и да, ако нема услова да се буде витез и светац, има услова за понос и достојанство, како би рекла Исидора Секулић.

Др Душан М. Иванић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Катедра за српску књижевност са јужнословенским књижевностима
dusan.div@gmail.com